

DUNYO MAMALAKATLARI AHOLI SONI DINAMIKASIDAGI O`ZGARISHLAR

Tojiboyeva Qunduzxon Nuriddin qizi

*TERDPI Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya va iqtisodiy
bilim asoslari ta`lim yo`nalishi 2-kurs*

Shaydulova Marjona Zafar qizi

*TERDPI Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya va iqtisodiy
bilim asoslari ta`lim yo`nalishi 2-kurs*

Xolmo`minova Donaxol Axat qizi

*TERDPI Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya va iqtisodiy
bilim asoslari ta`lim yo`nalishi 2-kurs*

Annotatsiya: *Maqolada dunyo aholisining ta`biy o`shish suratlari, dunyo aholi soni dinamikasidagi o`zgarishlar hamda aholisonini tabiiy ko`payishini prognozlash haqida so`z boradi.*

**Kalit so`lar:** *Aholi ko`payishi, demografik portlash, aholi sonining o`shish surati, prognoz.*

DUNYO AHOLISI SONI 8 MLRDDAN OSHDI

Countrymeters loyihasi hisob-kitoblariga ko`ra, 15 avgust kuni dunyo aholisining soni 8 mlrddan oshdi. Ularning 4,04 mlrd nafari erkak, 3,96 mlrd nafari ayollardir. Dunyoning qariyb 70% aholisi 20 davlatda yashamoqda. Qit`alar bo`yicha esa eng ko`p insonlar Osiyoda — 4,7 mlrd kishi.

Countrymeters loyihasi ma`lumotlariga ko`ra, 15 avgust kuni dunyo aholisining soni 8 mlrddan oshdi. Ularning 4,04 mlrd nafari erkak, 3,96 mlrd nafari ayollardir. Bu bilan erkaklar va ayollar soni o`rtasidagi tafovut 1,018 ni tashkil etmoqda. Qayd etilishicha, Yer sayyorasida yashovchi aholi sonining 1 mlrd kishiga yetishi uchun 200 ming yildan ko`proq vaqt ketgan. «Ushbu raqam 7 mlrdga yetishi uchun esa 200 yil kerak bo`ldi, xolos», — deyiladi loyiha saytida. Ikki davlatda 1 mlrddan ortiq aholi yashaydi: Xitoy va Hindiston. Xitoy aholisi eng ko`p bo`lgan davlat bo`lsa-da, taxminan 2023 yilga kelib, Hindiston aholisi soni eng ko`p mamlakatga aylanishi mumkin.

Quyidagi 20 davlatda esa dunyo aholisining 70 foizdan ko`prog`i yashaydi — 5,6 mlrd.

Area name	Population	% of total
1 China	1,456,069,777	18.180
2 India	1,419,828,294	17.737
3 United States of America (USA)	336,598,217	4.202
4 Indonesia	281,289,778	3.512
5 Pakistan	231,006,968	2.884
6 Nigeria	218,312,863	2.723
7 Brazil	216,496,264	2.708
8 Bangladesh	169,878,793	2.111
9 Russian Federation	146,050,265	1.824
10 Mexico	132,907,363	1.659
11 Japan	126,276,243	1.577
12 Egypt	122,215,859	1.515
13 Philippines	113,421,534	1.416
14 Egypt	107,268,382	1.339
15 Vietnam	99,772,655	1.246
16 Democratic Republic of the Congo	95,699,729	1.195
17 Turkey	87,640,311	1.094
18 Iran	86,553,728	1.077
19 Germany	83,789,330	1.046
20 Thailand	79,483,844	0.979

BMТning Aholishunoslik jamg'armasi hisob-kitoblariga ko'ra, keyingi yillarda Yer aholisi quyidagi bosqichda o'sib bordi:

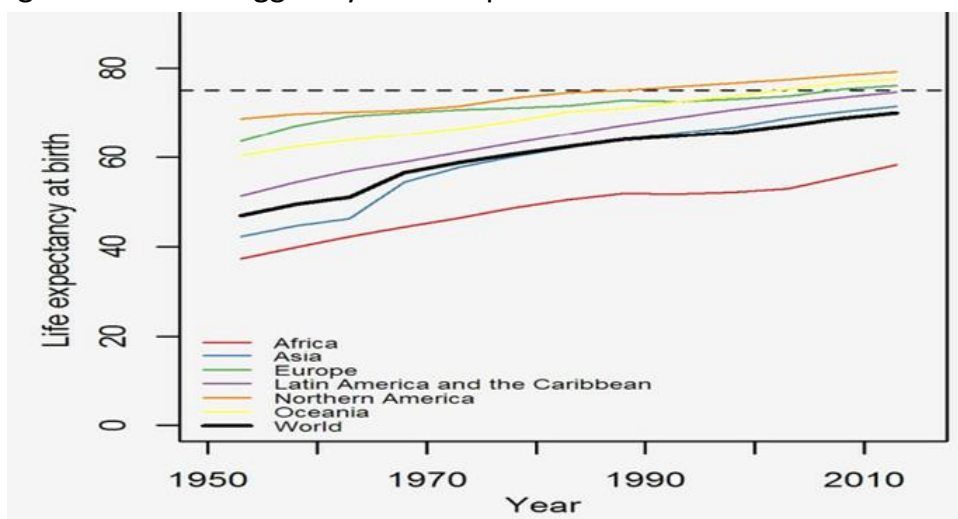
- 1 mlrd — 1804;
- 2 mlrd — 1927 (123 yildan keyin);
- 3 mlrd — 1960 (33 yildan keyin);
- 4 mlrd — 1974 (14 yildan keyin);
- 5 mlrd — 1987 (13 yildan keyin);
- 6 mlrd — 1999 yil 12 oktabr (12 yildan keyin);
- 7 mlrd — 2011 yil 31 oktabr (12 yildan keyin).

Qayd etilishicha, 2022 yilda Yer aholisining o'sishi davom etib, 8,04 mlrdga yetadi. Tabiiy o'sish esa 98,4 mln kishini tashkil qiladi.

Dunyo aholisi soni qit'alar bo'yicha quyidagicha hisoblanmoqda:

- Osiyo — 4 mlrd 752 mln;
- Afrika — 1 mlrd 415 mln;
- Yevropa — 751 mln;
- Shimoliy Amerika — 604 mln;
- Janubiy Amerika — 440 mln;
- Okeaniya — 44 mln.

Quyidagi grafikda esa so'nggi 60 yil ichida qit'alarda o'rtacha umr ko'rish

davomiyligining o'zgarishi ko'rsatilgan. Aholi sonining ko'payib borishida dunyo hududlari bo'yicha keskin tafovutlar mavjuddir. Natijada, XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlariga kelib, sayyoramizda hududiy xususiyatlarga ega bo'lgan demografik muammolar vujudga keldi. Ba'zi davlatlarda moddiy boyliklar ishlab chiqarishga nisbatan aholi 54 soni juda tez ko'payib borib, —aholi ko'payishi muammosini yuzaga keltirgan bo'lsa, ba'zi hududlarda esa aholi tug'ilishining keskin qisqarishi, ya'ni demografik mezondan kamayib kyetishi oqibatida, —demografik qarish muammosi kuzatilmoqda. —Aholi ko'payishi muammolari asosan rivojlanayotgan davlatlarda kuzatiladi, dunyo aholisining ko'payishi ham deyarli ushbu davlatlar

BMT prognoziga ko'ra dunyo aholisi 2000 y. - 6 030 mln, 2005 y. - 6 550, 2017 y. — 7536 mln, 2125 y. — 8082 mln kishiga etadi. Dunyoda aholi soni bo'yicha birinchi o'rinda Xitoy davlati bo'lib, 2017 yilda uning aholisi 1,3 milliarddan oshdi. Ikkinchi o'rinda esa Hindiston davlati turadi. 2017 yilda Hindiston aholisi 1,4 milliardga etdi. Xitoy va Hindiston aholisi Yer shari aholisining 36,7 foizini tashkil etadi¹. Aholi soni bo'yicha keyingi o'rinlarda AQSH (325,8 million), Indoneziya (243,3 million), Braziliya (207,9 million), Pokiston (180,2 million), Bangladesh (164,2 million), Nigyeriya (190,9 million), Rossiya (146,8 million), Yaponiya (126,7 million) va Meksika (129,2 million) 2 davlatlari turadi.

AQShdagi Vashington universiteti tomonidan olib borilgan tadqiqot esa 21 asr oxirlarida dunyo aholisi soni nafaqat o'sishdan to'xtashi, balki qisqara boshlashini prognoz qilinmoqda.

Lancet jurnalida chop etilgan bu tadqiqotga ko'ra, dunyo aholisi soni 2064 yilda 9,7 mlrd kishiga yetadi va asr oxiriga borib, 8,8 mlrd kishiga tushib qoladi.

Unda aytilishicha, keyingi 80 yil ichida aholi soni Yaponiya, Ispaniya va Italiyada ikki baravar, Afrikaning Sahroi Kabirdan janubi-g'arbiy qismida esa uch baravar kamayib ketadi. 2100 yilga borib, 65 yoshdan oshgan odamlar soni 2,4 mlrd kishini, 20 yoshgacha bo'lganlar soni esa 1,7 milliardni tashkil qiladi. Ya'ni dunyoda keksalar yoshlardan ko'p bo'ladi.

QISQARISH VA O'SISH KUTILAYOTGAN MAMLAKATLAR

Jahon aholisining 2022 yilgacha bo'lgan holati ko'p mamlakatlarda so'nggi o'n yilliklarda tug'ilish sezilarli darajada pasayganini ko'rsatgan. Bunday tendensiya asosan rivojlangan davlatlarda kuzatiladi. Masalan, Yaponiyada 2021 yilda tug'ilishlar soni rekord darajada kam bo'lgan va aholi sonining tabiiy qisqarishi bo'yicha ham antirekord qayd etilgan.

O'tgan yili mamlakatda 812 mingga yaqin chaqaloq tug'ilgan. Bu ko'rsatkich 1899 yildan beri eng kam tug'ilish bo'ldi. Bir yillik o'lim soni qariyb 1 mln 440 mingni tashkil qildi. Bu esa mamlakat aholisi o'sish o'rniga kamayganini anglatadi.

Shu bilan birga, Yaponiya dunyoning eng tez qariyotgan mamlakati hamdir. Aholisining 30 foizini 65 yoshdan oshganlar tashkil qiladi. Yaponiya tug'ilish kamayib borayotgan yagona sharq davlati emas. Janubiy Koreya, Xitoy, Tayvan, Singapurda ham tug'ilish ko'rsatkichlari yuqori emas.

"Hukumatlarning tug'ilishni kamaytirishga qaratilgan harakatlari bir necha o'n yillar davomida saqlanib qolsa, asrning ikkinchi yarmida global aholi o'sishining sezilarli darajada sekinlashishiga olib kelishi mumkin", – degan BMTning Iqtisodiy departamenti Aholishunoslik va ijtimoiy masalalar bo'limi direktori Jon Vilmot.

2050 yilgacha dunyo aholisining prognoz qilinayotgan o'sishining yarmidan ko'pi 8 davlat hisobiga to'g'ri keladi. Bular Kongo Demokratik Respublikasi, Misr, Efiopiya, Hindiston, Nigeriya, Pokiston, Filippin va Tanzaniya Birlashgan Respublikasi.

Keksalar soni oshishi paydo qiladigan muammolar

Afrikaning ko'pgina mamlakatlarida, shuningdek, Osiyo va Lotin Amerikasi va Karib havzasi mintaqalarida tug'ilish qisqarishi tufayli mehnatga layoqatli 25 yoshdan 64 yoshgacha aholi ulushi ortib bormoqda. 65 va undan katta yoshdagi dunyo aholisining ulushi 2022 yildagi 10 foizdan 2050 yilda 16 foizgacha ko'tarilishi prognoz qilinmoqda. Ya'ni dunyo bo'ylab 65 va undan katta yoshdagilar soni 5 yoshgacha bo'lgan bolalar yoki 12 yoshgacha bo'lgan bolalar sonidan 2 barobar ko'proq bo'lishi mumkin.

Rivojlangan mamlakatlar oldida aholining qarishi va kamayishi ishchi kuchi va malaka taqchilligiga olib keladi. Keksalar ko'pligi iqtisodiy samaradorlik va innovatsiyalarni sustlashtiradi, iqtisodiy o'sish va rivojlanishni sekinlashtiradi, hukumatlar va odamlarga barqaror moliyaviy bosim o'tkazadi. Jamiyatlarda madaniy va etnik siljishlarga olib keladi, siyosiy va etnik o'zgarishlar, mamlakatlar harbiy kuchi kamayishi kabi muammolarni ham ko'ndalang qo'yadi.

BMT aholisi qarib borayotgan mamlakatlarga davlat dasturlarini keksalar sonining o'sishiga moslashtirish, umumiy sog'liqni saqlash va uzoq muddatli parvarish tizimlarini yaratish, ijtimoiy ta'minot, pensiya tizimlari barqarorligini oshirish kerakligini tavsiya qilgan.

Kamayish sabablari va unga qarshi choralar

Tug'ilish kamayishi sabablari sifatida ta'lim va ish jarayonlarida ayollar ko'pligi, homiladan saqlanish vositalari, erkaklar butun e'tiborini karera qilishga qaratib, oila haqida unutilib qo'yishayotgani sabab bo'layotgani aytiladi.

Hozirgi kunda ayrim davlatlar aholini ko'paytirish uchun turli mexanizmlardan foydalanmoqda. Ba'zilar ayollarga homilasini olib tashlashni cheklamoqda. Ayrim davlatlarda ayollarning huquqlarini kengaytirish va tenglikka zid bo'lgan gender stereotiplari targ'ib qilinmoqda. BMT esa mamlakatning demografik holati qanday bo'lishidan qat'i nazar, inson huquqlarini buzuvchi aholi siyosatini qo'llashni oqlamasligini ma'lum qilgan.

Xulosa: xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki dunyo aholisi soni yillar mobaynida goh ko'payib goh kamayib bormoqda. Olimlarning ko'p yillik kuzatishlari natijasida dunyo aholisining soni yildan yilga ortib borishi kiyinchalik esa keskin kamayishi prognoz qilinmoqda. Bu yer shari bo'ylab turli global muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Ba'zi mamlakatlarda aholi soni ko'payishda davom etsa ba'zi mamlakatlarda esa tug'ulish soni kamayib ketishi taxmin qilinmoqda. Global muammolar oziq ovqat, yer taqchiligi, kelib chiqishi mumkin. Dunyo aholisi soni doimiy o'zgarishda bo'lar ekan, ayrim tadqiqotchilar dunyo uchun ideal aholi soni bo'lishi kerakmi degan savolni o'rtaga tashlaydi. BMT esa buni butunlay rad etgan.

"Ideal aholi sonini aniqlash va unga erishish uchun har qanday urinish muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Bundan tashqari, biz avvalo ideal populyatsiya hajmini aniqlash uchun umumiy mezonlar bo'lishiga qarshimiz.

Ikkinchidan, shunday mezonlar bo'lgan taqdirda ham, insoniyat ideal aholi soniga qanday erishish mumkinligini bilmaydi. Chunki tug'ilishlarni oshirishga qaratilgan sa'y-

harakatlar ham vaqtinchalik ta'sir ko'rsatadi. Ma'lum davrdan keyin bu ham samara bermay qo'yadi.

Uchinchidan, biz tug'ilishni ko'paytirish yo'lini topsak ham bu vaqtinchalik yoki doimiy siyosat bo'lishi borasida aniq qarorga kelishimizga to'g'ri keladi", – deyiladi tashkilot hisobotida.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev. Sh.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: "Ozbekiston" NMIU, 2016. -56 B.

2. Mirziyoyev. Sh.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: "Ozbekiston" NMIU, 2017. – 484 B.

3 Abduraxmanov. Q.X. va boshqalar. Demografiya. Darslik. – T. "Fan va texnologiya" , 2014. – 368 b

4. Айрапетов А.М. Таблицы исчисления и среднегодовых темпов роста, прироста и снижения (2-е дополненное издание). – М.: Статистика, 1967. – 158 с.

5 Bo'riyev M.R. , Tojiyeva Z. N. , Zokirov S.S "Aholi geografiyasi va Demografiya asoslari. – Toshkent. , -" Tafakkur " 2011. – 160 b.